

منشی نول کشور و فرهنگستان زبان و ادب فارسی

ویدا بزرگ چمی*

چکیده: منشی نول کشور، از بزرگ‌ترین ناشران کتاب‌های فارسی، عربی و اردو در هند بود که با تأسیس کارخانه کاغذسازی و چاپخانه، خدمت بزرگی به ادبیات فارسی کرد و در ترویج این زبان در هند نقش به‌سزایی داشت. منشی نول کشور در طول حیات خود تقریباً چهارهزار کتاب به چاپ رسانید که بیشتر آنها به زبان اردو، دری و عربی بوده‌اند. کتابخانه فرهنگستان زبان و ادب فارسی در راستای اهداف و وظایف خود به جمع‌آوری برخی از کتاب‌های چاپ نول کشور اقدام نمود که در این مقاله فهرست این کتاب‌ها به صورت الفبایی عنوان آمده است.

کلیدواژه: نول کشور، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، کتاب‌های چاپی.

شرح زندگانی نول کشور

منشی نول کشور، روزنامه‌نگار، مترجم، ناشر، شاعر و نویسنده فارسی‌پژوه شبه‌قاره بود. او از حامیان علوم و فنون مشرق زمین و از بزرگ‌ترین ناشران کتاب‌های فارسی، عربی و اردو در هند به شمار می‌رفت.

نول کشور در سوم ژانویه ۱۸۳۶ میلادی (زمستان ۱۲۵۲ق)، در روستای ریرا Rirah، از توابع شهر متهرای هند Mathra، نزدیک علیگره در یک خانواده برهمن دیده به جهان

گشود. وی دومین پسر پاندیت جمنا پرشاد بهارگو Pandit Jamna Parsad Bhargav و یاشودا دیوی Yashoda Devi بود. وی در خانواده و در یک محیط علمی رشد کرد. به تحصیل علاقه فراوان داشت و تحصیلات خود را در زادگاهش به پایان رساند. پس از اتمام دوره متوسطه، به صلاحدید پدر، جهت ادامه تحصیل به آگره رفت. در طی دوران تحصیل، زبان‌های اردو، هندی، سنسکریت، عربی، فارسی و انگلیسی را فرا گرفت. او با زبان فارسی کاملاً آشنا شد و بیشتر وقت خود را صرف مطالعه کتاب، روزنامه و مجله‌های فارسی و اردو می‌کرد. او با جدیت و شوق فراوان به نوشتن مقاله می‌پرداخت به طوری که بسیاری از مقالات او در روزنامه سفیر چاپ شد. نول کشور در سال ۱۸۵۳م برای آموختن روزنامه‌نگاری به لاهور رفت.^۱ نول کشور طبق سنت آن زمان، در سن کم ازدواج کرد و صاحب چند فرزند بود. وی بعدها پراگ نراین Parag Narayan، پسر برادر کوچک خود را به فرزندی پذیرفت. او با تأسیس کارخانه کاغذسازی و چاپخانه، از خادمان بزرگ ادبیات فارسی بود و در ترویج این زبان در هند نقش به‌سزایی داشت. در سال ۱۳۰۳ق (برابر ۱۸۸۶م) منشی نول کشور در اوده (Avadeh) دبیرستانی به نام نول کشور بنا کرد که نام آن در سال ۱۳۵۲ق به دانشکده جوبلی (Jobli) تغییر یافت.^۲ منشی نول کشور، در ۱۹ فوریه ۱۸۹۵م در پنجاه سالگی دیده از جهان فرو بست. بعد از درگذشت او، کالبد ایشان با قطار مخصوص، از لکنهو به کانپور انتقال یافت و مراسم سوزاندن وی توسط منشی پراگ نراین، پسرخوانده و جانشین او، در حضور هزاران نفر، در کنار رود گنگ، انجام گرفت. دولت هند در نوزدهم فوریه ۱۹۷۰م (۳۰ بهمن ۱۳۵۰) به مناسبت هفتاد و پنجمین سالگرد وفات منشی نول کشور، تمبر یادبودی منتشر کرد.^۳

۲. سلطانی‌فر، صدیقه: ص ۲۱۸-۲۱۹.

۱. عامر، خان محمد (۱۳۷۹): ص ۲۰۴.

۳. عامر، خان محمد (۱۳۸۰): ص ۱۱۵.

منشی نول کشور و روزنامه‌نگاری

منشی نول کشور از زمان دانشجویی در آگره به روزنامه‌نگاری علاقه فراوانی داشت و مقالات خود را در روزنامه سفیر آگره به چاپ می‌رساند. بعدها مدیر روزنامه کوه نور، منشی هرسوک رای *Munshi Harsuk Rai*، در گفتگو با نول کشور به توانایی‌های او پی برد و تحت تأثیر اخلاق و رفتار نول کشور قرار گرفت و وی را به لاهور دعوت کرد. در سال ۱۸۵۳م با رفتن به لاهور، مدیر روزنامه کوه نور شد. نول کشور، با وجودی که هفده سال بیشتر نداشت، با موفقیت از عهده این مسئولیت برآمد و باعث شکوفایی این روزنامه گردید.^۱

نول کشور در روزنامه کوه نور در لاهور، تجربه‌های علمی و ادبی فراوانی کسب کرد. وی با جدیت فراوان شیوه‌ها و شگردهای روزنامه‌نگاری را از روزنامه‌نگارهای با تجربه لاهور آموخت و علاوه بر آن، کار با دستگاه‌های چاپ را نیز فراگرفت. پس از کسب مهارت لازم در زمینه کار با دستگاه‌های چاپ، در سال ۱۸۵۷م چاپخانه و روزنامه کوه نور را ترک کرد و به آگره برگشت که مصادف با نهضت آزادی سال ۱۸۵۷م شد که علیه انگلیسیان و به منظور دستیابی به آزادی صورت گرفته بود.^۲

از آنجایی که نول کشور فردی فرهیخته و آگاه به مسایل اجتماعی بود، با دیدن هرج و مرج و اوضاع نابسامان کشور که ناشی از تسلط و نفوذ انگلیسیان بود، برای روشن کردن افکار عمومی و انعکاس درد و رنج مردم، دست به انتشار روزنامه‌ای زد.

وی کار خود را با خرید یک دستگاه چاپ و انتشار نشریه اوده اخبار در منطقه آهامیر کی دیورهی *Agha Mir Ki Diyorhi* شروع کرد. با گسترش کار، چاپخانه را به محلی بزرگ‌تر در منطقه گوله گنج *Gola Ganj*، بعد به ساختمان مبارک منزل در منطقه حضرت گنج انتقال داد و با خرید زمین‌های اطراف، ساختمان‌های جدیدی بنا نهاد و چاپخانه و دفتر اوده اخبار را به آنجا منتقل کرد.

اولین شماره نشریه اوده اخبار در ۲۶ نوامبر ۱۸۵۸م در چاپخانه نول کشور به چاپ

۲. سلطانی فر، صدیقه: ص ۲۱۸-۲۱۹.

۱. عامر، خان محمّد (۱۳۸۱): ص ۱۸۶-۱۸۷.

رسید. اوده اخبار، نشریه‌ای سیاسی، اجتماعی، علمی و ادبی بود. در ابتدا این نشریه، هفته‌نامه‌ای چهار صفحه‌ای بود ولی در سال ۱۸۷۷م تبدیل به روزنامه‌شانزده صفحه‌ای گردید. این نشریه، پس از مدت کوتاهی تبدیل به معتبرترین نشریه هند گردید و علاوه بر هندوستان، در کشورهای عربستان، عراق، اروپا، ایران، ترکیه، افغانستان و چین نیز شهرت یافت.

نول کشور با ملاحظه پیشرفت روزنامه اوده اخبار، یک هفته‌نامه انگلیسی زبان، به نام اوده ریویو Avadch Review، نیز منتشر کرد.

اوده اخبار از سال ۱۸۵۸ تا ۱۹۵۰م، یعنی به مدت نود و دو سال، به طور مرتب به چاپ رسید و در سال ۱۹۵۰م اختلاف بین وارثان، منجر به تعطیلی این نشریه شد.

چاپخانه‌های نول کشور

منشی نول کشور در سال ۱۸۵۸م چاپخانه خود را بنا نهاد و با چاپ و نشر کتاب‌های مفید، گامی بزرگ در جهت ترویج علم و دانش برداشت.

وی در ابتدا به دلیل ضعف مالی، در خانه‌ای کوچک و با یک دستگاه کوچک چاپ، چاپخانه را بنا نهاد. بعد از مدتی با رونق گرفتن کارها، عمارت معروف مبارک منزل را که حیاط بسیار بزرگی داشت، خریداری نمود و به آنجا نقل مکان کرد.

نول کشور در طی دوران کاری خود، کتاب‌های بسیاری را به زبان‌های فارسی، اردو و عربی به چاپ رساند که در آغاز، کتاب‌ها فقط در لکنه‌ها به چاپ می‌رسید. اما بعدها با مهارت و پشتکار نول کشور، بیش از ۳۰۰ دستگاه چاپ دستی تهیه شد و کار چاپ رونق بیشتری گرفت و توسعه یافت.

با توسعه چاپخانه، بخش‌های تألیف و ترجمه، ویراستاری، کاتبان، صحافی، کتابفروشی، ارسال کتاب، مکاتبات، جمع‌داری، امور مالی، کارگزینی، نگهداری و تعمیرات ساختمان‌ها، نگهداری و تعمیرات دستگاه‌ها و تجهیزات در چاپخانه ایجاد

شد.^۱

در بخش تألیف و ترجمه، نویسندگان و مترجمان بسیاری مشغول به کار بودند که معروف‌ترین آنها رتن نات سرشار Ratan Nath Sarshar، قدر بلگرامی، تسلیم سہسوانی بودند. نول کشور خود مسئولیت این بخش را بر عهده داشت.

ویراستاران متبخر در بخش ویراستاری، متون تصویب شده جهت چاپ را تصحیح نموده و آماده چاپ می‌کردند. در بخش کاتبان، خوشنویسانی معروف مشغول نوشتن متون تصحیح شده به خطی خوش بودند. آنان به خط نسخ و نستعلیق تسلط کامل داشتند.

بزرگ‌ترین بخش چاپخانه، بخش لیتوگرافی بود. در این بخش ماشین لیتوگرافی و دستگاه‌های چاپ قرار داشت و کلیه متون خوشنویسی شده به چاپ می‌رسید. به دلیل اهمیت زیاد این بخش، نول کشور مسئولیت آن را به مدیر چاپخانه واگذار کرده بود.

نول کشور، کار را با چاپ جزوات کوچک درسی و مذهبی آغاز نمود و از آن جایی که بعد از نهضت آزادی در سال ۱۸۵۷م تقریباً همه چاپخانه‌های موجود از بین رفته و کتاب‌های چاپی نایاب شده بود، این کار نول کشور با استقبال فراوانی روبرو شد. او با تلاش فراوان اقدام به جمع‌آوری نسخه‌های خطی کتاب‌های ارزشمند به زبان‌های فارسی، عربی، سنسکریت و اردو کرد و با به چاپ رساندن این نسخه‌ها، آنها را در اختیار عموم قرار داد.

در آن زمان، کتاب‌های پزشکی بسیار نایاب بود. نول کشور با تلاش فراوان کتاب‌های نایاب در طب یونانی و نسخه‌های مهم خطی در علم طب از معروف‌ترین اطباء دهلی را تهیه و گردآوری کرد و به چاپ رساند. هم‌چنین مترجمان برجسته، به درخواست وی کتاب‌های پزشکی بسیاری از زبان‌های فارسی و عربی به اردو ترجمه کردند، نظیر جامع شفایه، مخزن الادویه، اکسیر اعظم، علم الابدان، علاج الامراض و ...

بعدها در چاپخانه، کتاب‌هایی به زبان فارسی درباره فقه، کلام، فلسفه، تاریخ، نظم و

نثر، فرهنگ، فنون بلاغی، دیوان‌های فارسی، نسخه‌های خطی علمی، ادبی و تاریخی به چاپ رسید. گذشته از اینها، کتاب‌های ادبی، مذهبی و تاریخی به زبان‌های عربی، پشتو، اردو، انگلیسی، فارسی، سنسکریت و هندی نیز چاپ شده است که در دنیا شهرت بسیار دارند.

نول‌کشور در شهرهای بزرگ دهلی، کلکته، آگره، آله‌آباد، جبل‌پور، کانپور، لاهور، پتیاله، اجمیر و چند شهر کوچک شعباتی از چاپخانه خود را دایر نمود. یکی از شعبه‌های خارج از کشور، چاپخانه نول‌کشور در لندن بود. بعد از درگذشت نول‌کشور، تقریباً کلیه شعبه‌های چاپخانه تعطیل شد.

تأسیس کارخانه کاغذسازی

از جمله خدمات دیگر نول‌کشور، تأسیس کارخانه کاغذسازی در لکنهو بود. وی قطعه زمینی در کنار رود گومتی خریداری کرد و کارخانه کاغذسازی را با نام پیپرمل کولونی Paper Mill Colony بنا نهاد. این کارخانه، اولین کارخانه کاغذسازی در شمال هند به شمار می‌رفت. وی ماشین‌آلات و تجهیزات کارخانه را از کشورهای اروپایی خریداری کرد و برای نصب و راه‌اندازی آنها، مهندسان باتجربه‌ای را به کار گرفت. بعد از تأسیس این کارخانه، وضعیت نشر و چاپ در چاپخانه نول‌کشور رو به بهبود رفت و باعث ایجاد اشتغال بیشتر در لکنهو گردید.^۱

مختصری از فعالیت‌های چاپی نول‌کشور

از آنجایی که منشی نول‌کشور همواره به نیازهای جامعه می‌اندیشید، متوجه شده بود که مردم با کمبود کتاب‌های درسی و مذهبی مواجه هستند، پس در کوتاه مدت اقدام به چاپ این کتاب‌ها کرد.

۱. عامر، خان محمد (۱۳۸۰): ص ۱۲۱-۱۳۵.

وی قرآن‌های بسیاری در اندازه‌های مختلف با ترجمه یا بدون ترجمه، سی جزء قرآن به صورت مجزا، و تفسیرهای کوچک و بزرگ قرآن؛ هم چنین جزوه‌های کوچکی در زمینه فقه مثل هدایة الاسلام، مفتاح الجنّت و شرح محمّدی، زادالصالحین، جامع جعفری؛ در زمینه اخلاق و تصوّف، تاریخ ادبیات، کتّبات اشعار تعدادی از شعرای اردو و فارسی زبان نظیر کتّبات آتش، کتّبات میر، کتّبات سودا و ترجمه‌هایی از کتاب‌ها در زمینه‌های موضوعی دیگر را به چاپ رساند.

نول کشور، عیار دانش ابوالفضل علامی را خلاصه کرد و به نام نگار دانش به چاپ رساند. دیباچه‌ای به فارسی بر عناصر اریمة امیر خسرو دهلوی نوشت که چندین بار چاپ شد و هم چنین بیست و یک بیت از اشعار فارسی وی در دیباچه مثنوی مولوی به چاپ رسیده است.

از اولین کتاب‌های چاپ شده در مطبع منشی نول کشور می‌توان به کتاب‌های زیر اشاره کرد: اخلاق محسنی، ۱۲۷۹ق؛ مکاتبات ابوالفضل علامی، ۱۲۸۰ق؛ مثنوی مولوی، ۱۲۸۲ق؛ منتهی الکلام، ۱۲۸۲ق؛ چراغ هدایت، ۱۲۸۴ق؛ غیث اللغات، ۱۲۸۴ق؛ دیوان ظهیر فاریابی، ۱۲۸۵ق؛ شرح اسباب و علامات (طب اکبر فارسی)، ۱۲۸۶ق؛ کتّبات نثر غالب، ۱۲۸۷ق^۱

ناگفته نماند که منشی نول کشور در طول حیات خود تقریباً چهار هزار کتاب به چاپ رسانید که بیشتر آنها به زبان اردو، دری و عربی بوده‌اند. منشی نول کشور در جهت نشر علوم اسلامی قدم‌هایی برداشت، از جمله تأسیس دارالتّرجمه. در دارالتّرجمه، کتاب‌های معروف عربی و دری به زبان اردو ترجمه و برای استفاده عموم به چاپ می‌رسید. از جمله معروف‌ترین کتاب‌هایی که بدین وسیله در دسترس قرار گرفت می‌توان به ترجمه‌های شاهنامه فردوسی، مثنوی مولانا بلخی، تاریخ فرشته، سیر المتأخرین، تاریخ ابوالفدا، ذخیره خوارزمشاهی، اکسیر اعظم، کیمیای سعادت امام غزالی، تفسیر حسینی و آیین اکبری اشاره کرد. از جمله کتاب‌های عربی، می‌توان نام

فتوحات واحدی، فتاوی عالمگیری (در ده جلد)، احیاء العلوم الدین امسام غزالی، عین‌الهدایه، تفسیر و ترجمه مشکوة شریف (در پنج جلد)، در مختار، شرح وقایه، هدایه، کنزالدقائق، و بخاری شریف را نام برد. از طرف دیگر منشی نول کشور آثار مهم زبان قدیمی سنسکریت مانند راماین، مهابارت، سوک ساگر، بگوت گیتا را به زبان اردو ترجمه و چاپ نمود.^۱

به سبب فعالیت فراوان چاپخانه از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۰ ق، چاپخانه و کتاب‌فروشی نول کشور در نمایشگاه‌های بین‌المللی کلکته جایزه دریافت کردند. هم‌چنین در سال ۱۲۹۴ ق انگلیسی‌ها به پاس خدمات نول کشور، به وی نشان قیصر هند اهدا کردند.^۲

نقش منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی

منشی نول کشور زمانی چشم به جهان گشود که تدریجاً زبان فارسی در سرزمین بهنادر و وسیع هند از رونق باز مانده بود. او با علاقه به زبان‌های اردو و فارسی و روزنامه‌نگاری، با انتشار روزنامه اوده اخبار و تأسیس چاپخانه و کتابفروشی در جهت ترویج زبان فارسی گام برداشت.

وی با یک چاپخانه دستی کار خود را آغاز کرد. اما در مراحل بعد، با ورود وسایل چاپ از انگلستان، در مدت کمی کتاب‌های زیادی چاپ و منتشر نمود. وی با ترفندی خیرخواهانه باعث شد در اندک مدتی متصدیان چاپ، مالک چاپخانه خود شوند و در نتیجه تعداد چاپخانه‌ها در شهر لکنهو افزایش یابد.

تدریجاً کار چاپ و نشر توسط نول کشور گسترش و توسعه یافت و او شعبه‌های چاپخانه خود را در شهرهای دیگر و همچنین دفتر فروش انتشارات را در لندن دایر نمود.

خدمات ارزنده منشی نول کشور تنها به چاپ کتب و دایر نمودن چاپخانه محدود نمی‌شد، بلکه او در ترویج و گسترش زبان و ادبیات فارسی در هند و آشنایی مردم با

۲. انوشه، حسن: ج ۴، بخش ۳، ص ۲۶۲۳-۲۶۲۴.

۱. قریشی، ش. م.: ص ۶۱۴-۶۱۵.

عقاید و ادیان مختلف و ایجاد همبستگی ملی همّت گماشت. مهم‌ترین شعبه مطبع او، شعبه تصنیف و ترجمه بود. برای انجام کارهای این شعبه، مصنفان و مترجمان ممتاز کشور را دعوت می‌کرد و آنان را به کارهای در خور استعدادشان می‌گماشت. از آنجایی که او به زبان فارسی و ادبیات غنی آن علاقه داشت و آن را مطالعه می‌کرد، نسخه‌های خطی، دیوان‌ها و کلیات شعرای معروف و برجسته فارسی و آثار مؤلفان مشهور را فراهم می‌آورد و به دانشمندان برجسته عصر می‌سپرد تا به نحو مطلوب تصحیح کنند. بدین ترتیب آثار منظوم و مثنوی فارسی بسیاری در چاپخانه منشی نول کشور به چاپ رسید.^۱ شاهنامه فردوسی، دیوان حافظ و گلستان سعدی چندین بار در این چاپخانه منتشر شد. منشی نول کشور توجه ویژه‌ای هم به فرهنگ‌نویسی و چاپ نسخه‌های خطی فرهنگ‌ها داشت. بعضی از این فرهنگ‌هایی که در این مطبع انتشار یافته، در ایران و افغانستان شهرت بسزایی به دست آورد و مورد استفاده اهل زبان قرار گرفت.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

فرهنگستان در ایران، نخستین بار به صورت رسمی در خرداد ماه ۱۳۱۴ تأسیس شد. در طول ۷۲ سال گذشته، سه فرهنگستان موسوم به اول و دوم و سوم فعالیت می‌کرده است. اما اساسنامه فرهنگستان زبان و ادب فارسی در بهمن ماه ۱۳۶۸ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید و نخستین جلسات شورای فرهنگستان در سال ۱۳۶۹ تشکیل شد.

اهداف و وظایف فرهنگستان در ماده‌های ۱ و ۲ اساسنامه بیان شده که بدین قرار است.

اهداف

۱- حفظ قوت و اصالت زبان فارسی به عنوان یکی از ارکان هویت ملی ایران و زبان

۱. سلطانی فر، صدیقه: ص ۲۱۸.

دوم عالم اسلام و حامل معارف و فرهنگ اسلامی

- ۲- پروردن زبانی مهذب و رسا برای بیان اندیشه‌های علمی و ادبی و ایجاد انس با مآثر معارف تاریخی در نسل کنونی و نسل‌های آینده
- ۳- رواج زبان و ادب فارسی و گسترش حوزه و قلمرو آن در داخل و خارج کشور
- ۴- ایجاد نشاط و بالندگی در زبان فارسی به تناسب مقتضیات زمان و زندگی و پیشرفت علوم و فنون بشری با حفظ اصالت آن

برخی از وظایف فرهنگستان به قرار زیر است:

- ۱- سازمان دادن و تمشیت فعالیت‌های ناظر به حفظ میراث زبانی و ادبی فارسی
  - ۲- کمک به معرفی و نشر میراث زبانی و ادبی فارسی به صورت اصیل و معتبر
  - ۳- سازمان دادن تبادل تجربه‌ها و دستاوردهای مراکز پژوهشی در حوزه زبان و ادب فارسی و تأمین موجبات بهره‌برداری صحیح از این تجربه‌ها
  - ۴- معرفی محققان و ادبا و خدمتگزاران زبان و ادب فارسی و حمایت از نشر آثار ایشان و کمک به تأمین وسایل فعالیت عملی و فرهنگی آنان و فراهم آوردن موجبات تقدیر از خدمتشان
  - ۵- بررسی و تصویب نتایج فعالیت‌های مراکز پژوهشی و فرهنگی که برای تهذیب و اصلاح یا توسعه و تقویت زبان فارسی مفید شمرده می‌شوند و ابلاغ و توصیه کاربرد آنها به مؤسسات علمی و فرهنگی و سازمان‌ها و نهادهای عمومی
- با توجه به اصل پانزدهم قانون اساسی و اهداف و وظایف فرهنگستان، می‌توان گفت که وظیفه اصلی فرهنگستان زبان و ادب فارسی پاسداری از همه جهات و جوانبی است که در حفظ زبان و خط فارسی به عنوان زبان و خط رسمی کشور دخالت و تأثیر دارد.^۱ فرهنگستان برای ایفای وظایفی که به عهده داشته، اقدام به ایجاد کتابخانه تخصصی کرد. طرح جامع کتابخانه تخصصی فرهنگستان با برنامه‌ای منظم و مشخص به اجرا گذاشته

شد تا کتابخانه‌ای در خور فرهنگستان تأسیس شود. برای تهیه مجموعه کتابخانه، از هیتی برای ارزیابی کتب استفاده شد و گروهی برای خرید کتاب به هندوستان اعزام شدند که حاصل دو سفر، تهیه هزاران جلد کتاب چاپ شبه‌قاره بود.^۱

در راستای اهداف و وظایف فرهنگستان به فکر تهیه فهرست برخی از کتاب‌هایی که نول‌کشور در هند منتشر کرده و در کتابخانه فرهنگستان موجود است، برآمدم تا بدین شیوه پژوهندگان علم و دانش را از وجود این کتاب‌ها و این میراث باارزش در کتابخانه کشورمان آگاه سازم.

مجموعه حاضر، فهرست برخی از کتاب‌های چاپ نول‌کشور، موجود در کتابخانه در موضوعات مختلف نظیر ادبیات (نظم و نثر)، اخلاق، فقه، فلسفه، فرهنگ‌ها، صرف و نحو، پزشکی است که به منظور سهولت ارزیابی یا نظم‌قبایی عنوان مرتب شده‌اند.

فهرست کتاب‌های چاپ نول‌کشور موجود در کتابخانه فرهنگستان زبان و ادب فارسی

آثار محشر. لکنهو، ۱۸۸۱م

آداب معینیہ / مولوی معین‌الدین. ۱۳۳۳ق

آیین اکبری / شیخ ابوالفضل بن مبارک. ۱۸۹۳م

ابوالفضل / علامی فهامی (ابی‌الفضل بن‌الشیخ مبارک). لکنهو، ۱۲۸۰ق

اخلاق جلالی / ملا جلال‌الدین محقق حقایق. لکنهو، ۱۳۲۶ق

اخلاق محسنی / کمال‌الدین ملا حسن الواعظ الکاشفی، لکنهو

اخلاق ناصری / محمد بن حسن نصیرالدین طوسی، لکنهو، ۱۲۹۳ق

اعجاز خسروی / حضرت امیر خسرو دهلوی. لکنهو، ۱۸۷۶م

اکبرنامه / علامه ابوالفضل. لکنهو، ۱۲۹۲ق اکسیر اعظم / حکیم محمد اعظم خان.

لکنهو، ۱۲۳۴ق

الفاظ الادویہ / حکیم نورالدین شیرازی. لکنهو، ۱۲۹۸ق

- الفریض خلاصہ / احسان اللہ المصنّف. لکنھو
 انشای ابوالفضل / علامہ ابوالفضل بن شیخ مبارک. لکنھو، ۱۸۹۳م
 انشای دلگشا. کانپور، ۱۸۷۲م
 انشای صفدری / صفدر علی. ہند، ۱۹۵۸م
 انشای طاہر وحید / طاہر وحید شاہی فرمان نویس. لکنھو، ۱۸۷۳م (طاہر وحید یا
 منشآت وحید)
 انشای عجیب / منشی محمد جعفر. کانپور، ۱۲۸۵ق
 انشای فائق (یا دستورالانشاء) / منشی محمد فائق. کانپور، ۱۲۸۷ق
 انشای مادھورام / مادھورام منشی عہد عالمگیر. کانپور، ۱۹۱۲ق
 انوار الزمّل / عبدالغنی شاہ رمال. لکنھو
 انوار سہیلی / ملاحسین واعظ کاشفی. لکنھو
 انیس المعالجین / حکیم عین الملک شیرازی. لکنھو، ۱۲۹۸ق
 برہان قاطع / محمد حسین بن خلف تبریزی. ہند
 بوستان / سعدی شیرازی. کانپور، ۱۲۸۹ق
 بوستان مع حواشی / سعدی کتابت شمس الدین اعجاز رقم. کانپور، ۱۲۸۹ق
 بہار باران، شرح گلستان / مولانا غیاث الدین رامپوری. لکنھو، ۱۳۲۴ق
 بہار دانش / ابوالفضل. ہند
 بہارستان جامی / عبدالرحمان جامی، کانپور
 بہار عجم / منشی تیک چند بہار، لکنھو، ۱۳۳۲ق
 بہار علوم / زار، لکنھو، ۱۹۰۱م
 پنج رقعہ / ارادت خان واضح. کانپور، ۱۸۶۸م
 پندنامہ عطّار / فرید الدین عطّار، ۱۲۸۴ق
 تاریخ طبری / علامہ ابو جعفر بن جریر طبری. لکنھو، ۱۲۹۱ق
 تاریخ فرشتہ / ملا محمد قاسم، فرشتہ عرف ہندوشاہ. کانپور، ۱۳۰۱ق
 تحفۃ الاحرار جامی. لکنھو، ۱۹۶۶م

- تذکرہ حسینی / میرحسن دوست. لکھنؤ، ۱۲۹۲ق
تذکرہ علمای ہند / محمد عبدالشکور عرف رحمن علی. لکھنؤ، ۱۹۱۴م
ترجمہ کامل راماین / سری بالمیک جی. ہند، ۱۸۷۲م
جامع شفایبہ و افادات کیمربنہ / حکیم سید افضل علی خان. ۱۳۰۱ق
جنگ نامہ نعمت خان / نعمت خان عالی. لکھنؤ، ۱۹۲۵م
جواہر الاسرار، شرح مثنوی / مولانا حسین بن حسن سبزواری
جواہر غیبی / مظفر علی شاہ اللہی. ترتیب و مقدمہ از ابوالحسن فریدآبادی. ۱۳۰۴ق
چهار گلزار / ہند
حافظ. لکھنؤ، ۱۸۸۳م
حدیقہ سنایی / حکیم سنایی
حدیقہ الاولیا / غلام سرور بہ تخلص سرور لاہوری. کانپور، ۱۸۹۹م
حسن و عشق / نعمت خان عالی. کانپور
حیات القلوب / شیخ الاسلام ملا محمد باقر مجلسی. لکھنؤ، ۱۹۱۵م
خارستان بہ جواب گلستان / ملا مجد الدین خوافی. کانپور، نولکشور، ۱۹۱۱ق
خزانہ عامرہ / میر غلام علی بلگرامی. کانپور، ۱۷۶ق
خزینۃ الاصفیا / مولوی محمد طاہر. کانپور
خیابان گلشن / مولوی محمد علی. ۱۸۸۶م
خیال بیخودی / منشی سیتل سنگہ صاحب متخلص بہ بیخود. ۱۲۸۸ق
دبستان المذہب / فانی کشمیری. { لکھنؤ }، ۱۳۲۱ق
دیوان انوری / علی بن محمد انوری. کانپور، ۱۸۹۷م
دیوان بیدل / میرزا عبدالقادر بیدل. کانپور، ۱۹۱۳م
دیوان حافظ / خواجہ شمس الدین حافظ. لکھنؤ، ۱۸۸۳م
دیوان حضرت احمد جام زندہ پیل / احمد جام. کانپور، ۱۸۸۴م
دیوان خواجہ معین الدین چشتی / خواجہ معین الدین چشتی. کانپور، ۱۹۱۰م
دیوان رسوا / احمد حسن متخلص بہ رسوا. ۱۳۱۶ق

- دیوان غنی / غنی کشمیری. کانپور، ۱۲۸۸ق
- دیوان قطب الدین بختیار کاکي / خواجہ قطب الدین بختیار کاکي. کانپور، ۱۹۰۴م
- دیوان مخفی / مخفی ایرانی. کانپور، ۱۹۰۱م
- دیوان ملا نور الدین ظہوری. کانپور، ۱۳۱۵ق
- دیوان ناصر علی / ناصر علی سرہندی. ۱۲۸۱ق
- دیوان ناسخ / ناسخ مطبع فیض مطلع ملجای، کانپور، ۱۲۸۵ق
- دیوان نعمت خان عالی / نعمت خان عالی. کانپور، ۱۸۹۴م
- دیوان نویدی / نویدی. لکنہو، ۱۸۹۳م
- دیوان ہلالی / مولانا ہلالی ایرانی. کانپور، ۱۳۰۰ق
- رامین فارسی / منشی امانت رای. ۱۲۸۸ق
- رامین والمیکی منظوم / مترجم منشی امانت رای. ہند، ۱۸۷۲م
- رباعیات حکیم عمر خیام / حکیم عمر خیام نیشابوری. لکنہو، ۱۹۲۹م
- رسالہ عبدالواسع ہانسوی / عبدالواسع ہانسوی
- رسایل طغرا / مولانا ظفر. ۱۸۸۵م
- رشحات عین الحیات / فخر الدین علی بن الحسین کاشفی. کانپور، ۱۹۰۹م
- رشحات / مولانا فخر الدین علی بن الحسین کاشفی. کانپور، ۱۳۲۳ق
- رقعات امان اللہ حسینی / امان اللہ. لکنہو، ۱۸۶۹م
- رقعات عالمگیری / عالمگیر بادشاہ. ۱۲۸۱ق
- رقعات میرزا بیدل / عبدالقادر بیدل. لکنہو، ۱۸۸۵م
- رقعات میرزا قتیل / محمد حسن قتیل. کانپور، ۱۸۷۴م
- رقعات نظامیہ. ۱۸۶۸م
- روضۃ الصفا / خاوند شاہ بن محمود ہروی. لکنہو، ۱۳۳۲ق
- ریاض رضوان شرح گلستان / مولوی ریاض علی. ہند، ۱۸۶۷م
- زبدۃ المقامات / حضرت شاہ باقی باللہ نقشبندی. کانپور، ۱۸۹۰م
- زینت الخیل / منشی محمد مہدی صاحب. لکنہو، ۱۲۰۴ق

- ساقی نامه ظهوری / ملانورالدین ظهوری. هند، ۱۲۶۸ق
سرورالمباد، شرح قصیده بانث سعاد / حاجی عبدالحافظ محمد نذیر صاحب
مصطفی آبادی. لکنہو. ۱۳۲۵ق
سفینة الاولیا / محمد دارالشکوه بن شاه جهان. کانپور، ۱۳۰۱ق
سکندرنامه / نظامی گنجوی. کانپور، ۱۸۸۶م
سکندرنامه بحری. هند
سکندرنامه بری / نظامی گنجوی. کانپور، ۱۸۸۶م
سه نثر ظهوری / نورالدین ظهوری. ۱۳۰۱ق
سیرالقطاب / علامہ شیخ عبدالرحیم بن شیخ بینا. لکنہو، ۱۲۹۴ق
شاهنامه قاسم گنابادی / محمد انوار حسین تسلیم. ۱۲۸۷ق
شاهنامه فردوسی / ابوالقاسم فردوسی. کانپور، ۱۳۲۶ق
شجرۃ العروض / اسیر لکنہوی. کانپور، ۱۹۰۲م
شرح التعرف / ابوابراہیم بن اسمعیل بن محمد بن عبداللہ المستملی. لکنہو، ۱۹۱۲م
شرح تحفة العراقین / خاقانی. لکنہو، ۱۹۳۰م
شرح ریاضیات طب یوسفی و موسوم به المعالجة الموریة بالنسخ المجرية / محمد
عبدالعلیم نصراللہ خان صاحب احمدی خیشگی خورجوی. لکنہو، ۱۹۱۳م
شرح فارسی میرزاہد / علاالدین احمد مرحوم لکنہوی فرنگی محلّی. ۱۳۰۱ق
شرح قصاید بدرچاچ / مولانا غیاث الدین رامپوری. هند
شرح گلستان / ملا محمد اکرم ملتانی. لاہور، ۱۳۰۳ق
شرح مخزن الاسرار نظامی مسمی بہ ظہور الاسرار نامی / نظامی گنجوی
شرح ملا جامی / عبدالرحمن جامی. لکنہو، ۱۲۹۳ق
شرح یوسف و زلیخای جامی / مولوی محمد شاہ. کانپور، ۱۳۲۹ق
صراح مع فرهنگ قراح / ابوالفضل محمد بن عمر قریشی. کانپور، ۱۳۰۰ق
طب اکبری / حکیم محمد اکبر ارزانی. لکنہو، ۱۳۱۰ق
طبقات اکبری / ملا نظام الدین (بہ عہد اکبری). لکنہو، ۱۲۹۲ق

- ظہور الاسرار، شرح مثنوی مخزن الاسرار / شارح مولوی ظہور الحسن
عجالہ نافعہ / حکیم محمد شریف خان دہلوی، ۱۲۹۰ ق
- عجایب المخلوقات / علامہ عماد الدین زکریا، لکنہو، ۱۹۱۳ م
- عجیب القصص معروف بہ شبستان عشرت، کانپور، ۱۹۰۲ م
- عروض سیفی / منشی مظفر علی خان اسیر، ہند
- عماد السعادت (تاریخ اودہ) / سید غلام علی خان
- عیار دانش / شیخ ابو الفضل علامی، کانپور، ۱۸۷۹ م
- غیاث اللغات و چراغ ہدایت / محمد غیاث الدین رامپوری، لکنہو، ۱۳۳۰ ق
- فرہنگ آندراج / محمد پادشاہ منشی راجہ بنارس، لکنہو، ۱۸۹۲ م
- فرہنگ بوستان / میر ابن حسن، لکنہو، ۱۸۸۱ م
- فرہنگ سکندر نامہ نظامی / میر ابن حسن، لکنہو
- فرہنگ صراح / مصحح محمد اشرف علی، لکنہو، ۱۲۸۹ ق
- فرہنگ نصیریہ / حکیم محمد نصیر، لکنہو، ۱۲۹۸ ق
- قابوس نامہ / امیر عنصر المعالی قابوس بن اسکندر وشمگیر، بمبئی، ۱۳۲۵ ق
- قراہدین قادری / حکیم محمد اکبر ارزانی، ہند، ۱۲۹۷ ق
- قصاید بدرچاچ / بدر الدین چاچی، ہند
- قصاید عرفی شیرازی / جلال الدین عرفی شیرازی، لکنہو، ۱۳۲۲ ق
- قواعد فارسی / منشی روشن علی جونپوری انصاری، لکنہو، ۱۲۸۲ ق
- کریم اللغات / مولوی کریم الدین، ۱۸۷۰ م
- کلیات جامی / عبدالرحمن جامی، لکنہو، ۱۲۹۸ ق
- کلیات خاقانی / ملک الشعرا خاقانی شروانی، لکنہو، ۱۸۹۳ م
- کلیات شمس تبریز / مولانا شمس تبریزی، لکنہو، ۱۳۰۲ ق
- کلیات صائب / صائب تبریزی، لکنہو، ۱۹۰۶ م
- کلیات عراقی / عراقی، لکنہو، ۱۳۰۹ ق
- کلیات عناصر دواوین خسرو / امیر خسرو دہلوی، کانپور، ۱۲۸۸ ق

- کلیات غالب / غالب دهلوی. لکنھو، ۱۸۲۷ م
- کلیات نظم انوری / اوحد الدین انوری. مصحح بہادر منشی پراگ نراین. لکنھو، ۱۳۱۲ ق
- کلیات نثر غالب / میرزا اسد اللہ خان غالب. ۱۳۰۵ ق
- کیمیای سعادت / امام محمد غزالی. ۱۳۸۸ ق
- گلستان / شیخ سعدی شیرازی. لکنھو، ۱۲۸۴ ق
- گلستان با تصویر / شیخ سعدی شیرازی. لکنھو، ۱۸۸۹ م
- گلستان حکیم قآنی / قآنی ملک الشعرا. ہند
- گلستان مترجم / سعدی. لکنھو، ۱۹۶۱ م
- گلستان مع فرهنگ / شیخ سعدی شیرازی. ہند
- گلشن تعشق یا دیوان امیر / امیر لکنھوی. لکنھو، ۱۲۷۸ ق
- لیلی و مجنون / نظامی. ۱۳۲۳ ق
- مثنوی بوعلی شاہ قلندر / بوعلی شاہ قلندر پانی پتی. لکنھو، ۱۳۰۵ ق
- مثنوی حضرت شیخ بہلول / شیخ بہلول. کانپور، ۱۹۱۵ م
- مثنوی زاد المسافرین / ملا حسین واعظ کاشفی
- مثنوی زلالی / زلالی خوانساری. ۱۲۸۹ ق
- مثنوی غنیمت (یا نیرنگ عشق) / ملا محمد اکرم ملتانی. کانپور، ۱۸۸۰ م
- مثنوی معنوی مولوی / جلال الدین محمد معروف بہ مولوی. بمبئی، ۱۲۹۱ ق
- مثنوی میرنگ / قطب الدین بختیار کاکلی. کانپور، ۱۳۰۷ ق
- مثنوی وامق و عذرا / شاعر قدیم بصرانی. لکنھو، ۱۳۰۷ ق (فسانہ وامق ...)
- مجالس العشاق با تصویرات / کمال الدین حسین گازرگاہی. کانپور، ۱۳۱۴ ق
- مجموعۃ الفاظ ضروری مستی بہ لغات کشوری / مولوی سید تصدق حسین. ۱۹۸۱ م
- مجموعہ قصاید عرفی. لکنھو، ۱۹۴۴ م
- مخزن الادویہ فارسی و بر حاشیہ تحفۃ المؤمنین / محمد حسین العلوی شیرازی. کانپور، ۱۹۱۳ م
- مخزن الاسرار / نظامی گنجوی. لکنھو، ۱۹۰۲ م

- مدارج النبوت / مولانا عبدالحق محدث دہلوی. ہند
- مصباح الہدایت ترجمہ عوارف / محمود بن علی الکاشانی. لکنہو، (۱۲۹۱ق)
- مصدق الرمل / محمد عطا اللہ رمال. ۱۹۰۴م
- مطلع الانوار / امیر خسرو دہلوی. لکنہو، ۱۳۰۲ق
- مطلع الانوار محشی / امیر خسرو دہلوی. بہ اہتمام کیسری داس ستیہ سپرتندنت. لکنہو، ۱۹۳۴
- مطلع العلوم (مجمع الفنون). ہند
- مظہر المعجایب / میرزا محمد حسن قتیل. لکنہو، ۱۲۹۱ق
- معدن الشفا سکندر شاہی / مترجم حکیم بہوہ بہ عہد لودھی سکندر. لکنہو، ۱۲۹۴ق
- مفرح القلوب ترجمہ قانونچہ / حکیم محمد اکبر ارزانی. ہند
- مقدمات ظہوری / نور الدین ظہوری. کانپور، ۱۲۱۲ق
- مکاشفات رضوی در شرح مثنوی مولوی / محمد رضا لاہوری. لکنہو، ۱۲۹۴ق
- مکتوبات جوابی حضرت شیخ شرف الدین یحییٰ منیری مع مکتوبات غوث صمدانی سید عبدالقادر جیلانی / حضرت شرف الدین احمد یحییٰ منیری. کانپور، ۱۹۱۰م
- ملخص فصول بقراطی / حکیم سید علام حسین کنتوری. لکنہو
- منتخب اللغات شاہ جہانی / مولوی عبدالرشید المدنی. لکنہو، ۱۳۰۸ق
- منہاج السالکین / ترجمہ مولوی ابوالحسن صاحب. لکنہو
- موہبت عظمیٰ / سراج الدین آرزو. کانپور، ۱۸۹۵م
- مؤید الفضلا / مولوی محمد لاد
- مہابھارت / منشی امر سینگ. ہند
- میزان الطب / حکیم محمد اکبر ارزانی. ۱۹۱۵م
- می باید شنید / رفعت علی. کانپور، ۱۸۷۴م
- مینا بازار / ارادت خان. کانپور، ۱۲۸۸ق
- نالہ عندلیب / خواجہ محمد ناصر محمدی. ۱۸۹۳م
- نقحات الانس / عبدالرحمن جامی. لکنہو، ۱۹۱۰م

نگار دانش / ابوالفضل علامی. لکنهو، ۱۹۰۲ م
نلد دمن فارسی / ابوالفیض فیضی. لکنهو، ۱۹۳۰ م
نهج الادب / محمد نجم الغنی رامپوری. لکنهو، ۱۹۱۹ م
نهرالفصاحت / میرزا قتیل. کانپور، ۱۸۸۵ م
وقایع شاه معین الدین چشتی / مولوی عظمت علی صاحب. هند
هفت تماشای قتیل / محمد حسن قتیل. لکنهو، ۱۲۹۲ ق
هفت قلم / مولوی قبول احمد. ۱۲۳۰ ق
یوسف و زلیخا / جامی
یوسف و زلیخا سه مصرعی / جامی. ۱۲۱۲ ق

کتابشناسی

- آفتاب، اصغر (۱۳۶۴): تاریخ نویسی فارسی در هند و پاکستان، لاهور، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران.
- امیری، کیومرث (۱۳۷۴): زبان و ادب فارسی در هند، تهران، شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
- اسلم خان، محمد (۱۳۷۶): سهم منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی، قند پاریسی، ش ۱۲.
- انوشه، حسن (۱۳۷۵): دانشنامه ادب فارسی: ادب فارسی در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگلادش)، تهران، وزارت فرهنگ اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- حداد عادل، غلامعلی (۱۳۷۷): فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نامه فرهنگستان، سال ۴، ش ۱۵.
- سلطانی فر، صدیقه (۱۳۸۵): منشی نول کشور: احیاگر کتب فارسی، فصلنامه کتاب، دوره ۱۷، ش ۶۷.
- عامر، خان محمد (۱۳۸۰): سهم منشی نول کشور در اعتلا و گسترش زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره، پایان نامه دکترا در رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم

انسانی.

- _____ (۱۳۷۹): منشی نول کشور، خادم بزرگ ادبیات فارسی، نامه پارسی، دوره ۵، ش ۱.
- _____ (۱۳۸۱): منشی نول کشور و روزنامه نگاری، قند پارسی، ش ۱۹.
- عبدالله، محمد (۱۳۷۱): ادبیات در میان هندوان، ترجمه محمداسلم خان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- قریشی، ش. م. (۱۳۵۳): منشی نول کشور، راهنمای کتاب، سال ۱۷، ش ۷-۹.
- نصیری، محمدرضا (۱۳۸۵): فهرست نسخه های خطی کتابخانه فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی